

**КОМУНІКАТИВНА ОСНОВА НАВЧАННЯ УЧНІВ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ**

Матеріали XXXIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 33. – С. 143–146.

Статтю присвячено питанню розвитку комунікативної компетенції учня, що виявляється в сукупності знань умінь і навичок, сформованих у процесі навчання української мови.

Ключові слова: комунікативна основа навчання, мовна компетенція, мовленнєва компетенція, соціокультурна компетенція, комунікативна компетенція, мовленнєво-комунікативні вміння.

The article is devoted to the development of the communicative competence of the learner, which manifests itself in the body of knowledge, skills and habits formed in the pattern during learning the Ukrainian language.

Keywords: communicative basis of learning, language competence, verbal competence, sociocultural competence, communicative competence, speech and communication skills.

Участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб залежить здебільшого від здатності до ефективної комунікації. Через пізнання і спілкування людина впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життя. Тому пріоритетною в наш час постає проблема навчання рідної мови на комунікативній основі як провідного компонента у структурі загальної підготовки й розвитку особистості. Відповідно до основних положень чинної програми з української мови загальноосвітня школа має забезпечити формування комунікативної особистості – людини, яка, володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) [7]. Основним суб'єктом мовної комунікації є людина, яка належить до певної культурної спільноти – групи людей, об'єднаних мовою та культурою, – і реалізує себе у процесі інформаційного обміну як комунікативна особистість. «Комунікативна особистість це комунікант, наділений сукупністю індивідуальних якостей і характеристик, які визначаються його комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією та виявляється в процесі комунікації» [14, с. 192].

Головна мета навчання української мови полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, що ґрунтується на комунікативних уміннях, сформованих на основі мовних знань, умінь і навичок.

Формування комунікативних умінь і навичок – одна із провідних проблем методики навчання мови, яку досліджували О.Біляєв, М. Бунаков, Ф. Буслаєв, В. Водовозов, Я. Грот, М. Пентилюк, О. Потебня, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Ф. Фортунатов, Н. Марецька та інші. Учені вбачали мету навчання рідної мови у формуванні комунікативної компетенції, що має глибокі історичні корені й залишається актуальною і в нашому сьогоденні. Вище викладене окреслило мету статті – проаналізувати особливості процесу формування комунікативної компетенції учнів основної школи. Завданням – є спроба дослідити компоненти комунікативного змісту навчання учнів на уроках української мови. Основне завдання сучасного вчителя-словесника – підготувати учнів до спілкування в реальних життєвих ситуаціях, навчити їх здобувати знання самостійно з метою вдосконалення в галузі обраної майбутньої професії. Саме на уроках української мови вчитель повинен формувати в учнів уміння й навички україномовного спілкування, передбачити досягнення ними такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування у певних комунікативних сферах.

Розвиток комунікативної компетенції залежить від соціально-культурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують розвиток особистості учня, входження в соціум і сприяють її соціалізації в новому суспільстві. Компетенція – (від лат. *competentis* – здатний) – це сукупність знань, навичок й умінь, сформованих у процесі навчання мови; суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [7, с. 13]. За визначенням Міжнародного департаменту стандартів навчання, компетентність розглядається як спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу. Це поняття вміщує певний набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу ефективно працювати в певній діяльності, як здатність застосовувати знання і вміння [11, с. 23]. На думку Д Хаймса, компетенція – це не тільки володіння граматикою й словником, а й знання умов, ситуацій, в яких відбувається мовленнєвий акт [11]. Компетенція виявляється в сукупності тих знань, умінь і навичок, що формуються у процесі навчання української мови й забезпечують її опанування. Разом із тим, Ф.Бацевич зазначає, “що індивід, крім знання мови, мусить уміти використовувати її в конкретному контексті й ситуації, тобто володіти комунікативною компетенцією – “сукупністю знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь її ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата” [1, с. 124]. О. Казарцева вважає, що “комунікативна компетенція – це знання, вміння і навички, необхідні для розуміння чужих і породження власних програм мовної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуацій спілкування. Вона містить у собі: знання основних понять лінгвістики мови (мовленнєві

знання) – стилі, типи, способи зв'язку речень у тексті тощо; вміння і навички аналізу тексту, і, нарешті, власне комунікативні вміння – вміння і навички мовного спілкування стосовно різних сфер і ситуацій спілкування, з урахуванням адресата, мети” [4, с. 85].

Відповідно до принципів єдності навчання, виховання й розвитку, гуманізації й демократизації освіти С. Караман виділяє чотири типи компетенцій: мовну, мовленнєву, соціокультурну і функційно-комунікативну [5, с. 86]. Їх зміст розкрито в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти. Мовна компетенція визначається загальноприйнятими орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, стилістичними нормами.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Соціокультурна компетенція визначається рівнем знань з національної культури (звичаї, традиції, література, мистецтво тощо), з історії, географії, економіки, державного устрою [2].

Т. Колодько, досліджуючи проблему формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов, на основі системного підходу розглядає комунікативна компетенція як комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування [6, с. 11].

С. Омельчук під комунікативною компетенцією розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприймання чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [10, с. 3].

Дещо по-іншому трактують поняття комунікативних мовних компетенцій “Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти”. Комунікативна мовна компетенція складається з трьох чинників – лінгвістичного, соціолінгвістичного та прагматичного [3, с. 9].

Лінгвістична компетенція має традиційне визначення, а соціолінгвістична – пояснюється як знання маркерів соціальних відносин (привітання, прощання, форми звертання, подяки тощо), правил ввічливості, виразів народної мудрості, відмінностями між варіантами мови під час вживання її в різних контекстах, діалектних та акцентних відмінностей і вміння доречно використовувати ці знання у процесі спілкування, вона є релевантною із соціокультурною компетенцією.

Прагматична компетенція представлена в кількох різновидах: 1) дискурсивна (уміння організовувати, структурувати та укладати повідомлення); 2) функційна (уміння використовувати та здійснювати в процесі спілкування комунікативних мікро- та макрофункцій, тобто надавати і проводити запит фактичної інформації; виражати своє ставлення до різних фактів під час спілкування, спонукати до певних дій; описувати, розповідати,

коментувати, пояснювати, вимагати, аргументувати, переконувати, спростовувати тощо); 3) компетенція програмування мовлення (уміння узгоджувати висловлювання відповідно до інтерактивних і трансактивних схем) [3, с. 10].

Таким чином, формування комунікативної компетенції, на нашу думку, спрямоване на розвиток культури мовленнєвого спілкування, засвоєння мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування.

Окрім зазначених компетенцій С. Караман особливого значення надає формуванню в учнів функційно-комунікативної компетенції, яка визначається вміннями використовувати мовні засоби в межах функційних стилів [5, с. 12].

До теперішнього часу досить поширеним був погляд на мовленнєву основу навчання мови, як пріоритетний засіб формування мовленнєвої компетенції учнів, але новий час вимагає перегляду традиційних поглядів. У процесі реалізації мовленнєвої змістової лінії, як зазначається в Концепції мовної освіти в Україні, удосконалюються вміння, що становлять основу мовленнєвої компетенції учнів [7, с. 28]: уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлювання; уміння користуватися різними видами читання; свідомо ставитися до вибору, що читати;

усвідомлювати мету читання, орієнтуватися, кому адресований текст; оцінювати сприйнятий текст; виділяти головне і другорядне; уміння вести діалог з дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях; уміння створювати усні монологічні висловлювання; створювати письмові тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення.

Ці мовленнєві вміння, як зазначено в Концепції, є підґрунтям, на якому формуватимуться найзагальніші мовленнєві вміння, які, на думку М. Пентилюк, є здатністю мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування [7, с. 24]. Вони відбивають рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвиненого мовлення учня. Тому, можна стверджувати, що рівень сформованості в учнів саме мовленнєво-комунікативних умінь і є найбільш точним та реальним показником ефективності вивчення будь-якої теми на уроках рідної мови. Проблемі формування мовленнєво-комунікативних умінь школярів присвятили свої дослідження Н. Веніг, Л. Давидюк, Г. Демидчик, М. Казанджиєва, Р. Мельникова, Г. Михайловська, М. Пентилюк та ін. Найоптимальніше визначення цих умінь запропоновано Г. Михайловською: „це творчі вміння, які включають у себе сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприймання, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування” [8, с. 41]. М. Пентилюк вважає, що мовленнєва компетенція – поняття комплексне, яке „включає систему мовленнєвих умінь, що слугуватимуть учням для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетенція кожної особистості виявляється у виробленні умінь користуватися усною і писемною

літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та сфери суспільного життя” [12, с. 9]. Слідом за М. Пентилюк А. Нікітіна у своїх дослідженнях запропонувала модель мовної особистості, у якій виділила такі типи компетенцій: мовну, предмету, прагматичну, мовленнєву та комунікативну. Під мовленнєвою компетенцією дослідниця розуміє “уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями, адекватними меті спілкування, що виявляється у володінні учнями мовленнєвими вміннями й навичками на основі засвоєних мовленнєвознавчих понять“, а під комунікативною – “сукупність знань про спілкування, умінь і навичок потрібних для розуміння чужих та побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування” [9, с. 61-65]. Погляди А. Нікітіної є актуальними, але оскільки найважливішим складником мовленнєвої компетенції є комунікативна основа навчання, тому більш слушно, на наш погляд, уживати поняття “мовленнєво-комунікативні вміння”, в основі якого лежить концептуальне положення про нерозривність комунікації й мовлення. Розвиток мовленнєво-комунікативних умінь учнів є фундаментальною для методики навчання української мови, адже шкільна мовна освіта має не тільки давати знання, формувати вміння й навички, а й забезпечувати належний рівень комунікативної компетенції. Ефективність формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи значною мірою залежить від застосування методів навчання, серед яких, за класифікацією О.Біляєва, провідне місце займає метод вправ. Проблемі відбору вправ, спрямованих на мовленнєвий розвиток учнів, присвячено низку праць з методики викладання рідної мови (М. Баранов, Є. Голобородько, С. Караман, В. Мельничайко, Г. Михайловська, Н. Пашківська, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, М. Успенський, Г. Шелехова та ін.). Запропонована науковцями система вправ (конструктивних, мовленнєвих і комунікативних), спрямована на оволодіння учнями основної школи мовленнєво-комунікативними вміннями, зокрема, правильно будувати зв'язні висловлювання (усно й письмово) відповідно до комунікативного завдання з урахуванням ситуації спілкування.

Серед усієї сукупності вправ для здійснення мовленнєвого спілкування важливими є комунікативні вправи, які формують увесь комплекс мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, необхідних у продуктивній комунікативній діяльності: творчі диктанти і перекази, ситуативні вправи, побудовані на основі реальної чи спеціально створеної мовленнєвої ситуації.

Отже, всі компоненти комунікативної компетенції взаємопов'язані між собою, проте між мовною і мовленнєвою існує найтісніший зв'язок, зумовлений тим, що мовленнєві вміння й навички ґрунтуються на знаннях мовної системи і формуються поступово, відповідно до вироблених мовних умінь, як засобу пізнання навколишнього світу, засвоєння норм спілкування, самоствердження школяра як мовної особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С.Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – Відділ сучасних мов, Страсбург. – К. : Ленвіт, 2003. – 262 с.
4. Казарцева О.М. Культура мовного спілкування: теорія і практика навчання : учеб. пос. / О.М. Казарцева. – М., 1998.
5. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. пос. для студентів вищих закладів освіти / С.О.Караман. – К. : Ленвіт, 2000.
6. Колодько Т.М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... к. пед. н. / Т.М. Колодько. – Київ, 2005.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
8. Михайловская Г. Теория и практика формирования коммуникативно-речевых учений у учащихся 5-9 классов в процессе изучения русского языка / Г.Михайловская : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – К., 2001.
9. Нікітіна А. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості / А.Нікітіна // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон, 2002. – Вип. 31.
10. Омельчук С. А.Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису : автореф. дис... к. пед. н. / С.А.Омельчук. – Київ, 2003.
11. Овчарук, О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
12. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М.І.Пентиліук // Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – № 3. – С. 8-10.
13. Хаймс Д. Этнография речи / Д.Хаймс // Новое в лингвистике. Вып. VII. – М., 1975.
14. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. для самостійної роботи студентів / О.В. Яшенкова. – К.: ВЦ. “Академія”, 2010. – 304 с.

